

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА
МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Наукові записки

Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 17

Заснований в 1996 році

Рівне – 2001

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 378

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 17. — Рівне: РДГУ, 2001. — 173 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН

Мітюров Борис Никифорович (Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович**

(Інститут проблем виховання АПН України);

доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович**

(Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович**

(заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'янчук Анатолій Степанович**

(Рівненський економіко-гуманітарний інститут);

доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна**

(Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна**

(Прикарпатський педагогічний університет ім. В. Стефаника);

доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна**

(Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович**

(Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)

доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович**

(Університет "Острозька Академія");

кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна**

(Рівненський державний гуманітарний університет)

доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович**

(Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр Васильович**

(Запорізький державний університет)

доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович**

(Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);

доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович**

(Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович**

(Рівненський державний гуманітарний університет);

кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович**

(заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 11 від 29.06.2001 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.
Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 06 — 8
гуманітарний університет, 2001

© Рівненський державний

2. Карпенчук С. Г. Самовиховання особистості: Науково-методичний посібник. – К., 1998. – 216 с.
3. Кобиляцький І. І. Методи навчально-виховної роботи у вищій школі. – Львів, 1970. – 199 с.
4. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику. – М., 1997. – 137 с.
5. Мудрик А. В. Социализация и “смутное время”. – М., 1991. – 80 с.
6. Наумук А. П. Педагог-куратор – провідна ланка у виховній роботі студентського колективу. // Сучасні підходи до проблем виховання студентської молоді. Збірник наукових статей і матеріалів передового досвіду. – Рівне, 2000. – С. 57-59.
7. Психолого-педагогические аспекты адаптации студентов к учебному процессу в вузе: Сборник научных трудов. – Кишинев, 1990. – 114 с.
8. Селіверстов С. І. Деякі проблеми адаптації студентів першого курсу у вищому навчальному закладі. // Проблеми освіти: Науково-методичний збірник. Випуск 10. – К., 1997. – С. 135–140.
9. Социальная педагогика. / Сост. Т. Ю. Ахундова и др. – М., 1992. – 128 с.
10. Струкуленко В. М., Зільберман П. Б. Моральне виховання і адаптація студентів до умов вузу. // Проблеми вищої школи. Випуск 12. – К., 1972. – С. 15-19.

Одержано редакцією 14.05.2001

УДК: 371.014

В. В. СЕРЕДОВИЧ

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

У пошуках нових дієвих засобів виховання і розвитку дітей, педагоги все частіше звертаються до мистецтва як до найпотужнішого чинника естетики та гармонії. Наближення до мистецтва, особливо у молодшому шкільному віці, є необхідним для створення в класі атмосфери захоплюючого дійства пізнання світобудови. Надзвичайно вдало це ж підмітив В. О. Сухомлинський, стверджуючи, що розвиток дитини на кінчиках її пальців, в гармонійному злитті трьох речей – бачити, спостерігати і думати [6, 612]. Учні початкових класів відрізняються особливим сприйманням, емоційною чутливістю, образністю мислення. Це вік інтенсивного розвитку пам'яті та уяви. А тому мистецтво, зокрема образотворче, часто стає не тільки засобом пізнання дійсності, а й засобом спілкування, засобом виховання та навчання дітей цього віку.

В сучасній педагогічній теорії склався окремий напрямок – художня педагогіка, що вивчає зміст та засоби художньо-естетичного виховання і розвитку школярів. Питання реалізації завдань художньої педагогіки завжди цікавили психологів, педагогів, мистецтвознавців (А. В. Бакушинський, П. О. Білецький, А. С. Виготський, В. Г. Волков, П. М. Якобсон, Д. М. Джола, А. Б. Щербо та ін.).

Важлива роль серед засобів художньої педагогіки сьогодні належить образотворчій діяльності, як найбільш доступній, найбільш наочно-образній, найбільш масовій галузі творчості. Ю. У. Фохт-Бабушкін виділяє три види художньої діяльності людини: знайомство з витворами мистецтва (сприймання, користування), набуття мистецьких знань і, власне, художня творчість. Це свідчить про необхідність використання комплексної дії мистецтва як оптимальної умови якісного навчально-виховного процесу. Про значення вияву і розвитку творчого потенціалу учнів вже багато сказано, починаючи з праць Я. А. Коменського, Д. Локка, Ж-Ж. Руссо, І. Г. Песталоцці, Ф. Фребеля, П. Ф. Лесгафта, С. Ф. Русової та ін. Більшість сучасних педагогів також схиляються до думки, що лише творчість є справжнім джерелом інтелектуального, психічного, фізичного формування особистості.

У середині ХХ століття активізувались дослідження педагогічних аспектів творчості, причому як дитячої, так і вчителя. Було з'ясовано механізм творчого процесу, а саме: творчість реалізується в діяльності; для справжньої творчості важливим є не стільки результат, скільки сам процес творчості. Творчість передбачає наявність комплексу складних особистісних якостей, які зумовлюють прояви потреби, ініціативи. Творчість педагога збуджує і живить пізнавальну активність та пізнавальний інтерес учнів, що, в свою чергу, надихає та підштовхує

їх до власної творчості. Тому творча активність в багатьох дослідженнях розглядається як вищий рівень розвитку пізнавальної активності (Т. І. Шамова, Г. І. Щукіна) [9; 10; 11; 12].

Відомо, що пізнавальна активність починається з появою пізнавального інтересу, який залежить, з одного боку, від рівня розвитку особистості, його досвіду, знань, а з другого – від способу подачі та викладання навчального матеріалу. Кожний вчитель інтуїтивно і свідомо прагне розбудити інтерес до свого предмету і взагалі до навчальної діяльності. З чого педагог починає? Зі створення відповідних передумов, з підготовки навчального ґрунту, які виступають як матеріальні умови та розумова основа. Саме вона, розумова основа, є найважливішою умовою, що забезпечує виховання пізнавального інтересу та активності. Лише на певному рівні накопичення попередніх знань, досвіду, навичок чи хоча б простих мислительних операцій можливе виховання пізнавального інтересу та пізнавальної активності.

Але, якщо учні наймолодші, якщо це лише початковий етап навчання у школі? Якщо у таких учнів ще несформований інтерес до знань, як вони можуть ці знання сприйняти? Саме тут на перший план виходить попередниця інтересу та активності – цікавість [4, 12-13].

В молодших класах таку цікавість можуть створити дидактичні ігри, творчі вміння і прикладний талант самого вчителя, яскраві, але гармонійні зображувальні засоби.

Відомий вітчизняний фізіолог академік І. П. Павлов багато уваги приділяв вивченню фізіологічної сторони процесу сприймання чуттєвої інформації. Павлов встановив орієнтувальний рефлекс, так званий рефлекс “що таке?”. “Орієнтувальний рефлекс – це реакція на новий подразник, на зміну в навколишньому оточенні. Відомо, що з віком людина все більше пізнає світ, і кількість нових, незвичних подразників, що її оточує, помітно зменшується.” [8, 51]. Тому вдало підібрана наочність, творчий прийом під час будь-якого уроку, може стати тим необхідним подразником для появи орієнтувального рефлексу, який якнайдовше зафіксує мимовільну увагу учнів на об’єкті вивчення. “Де тільки можливо, вивчення повинно стати переживанням”, – зазначав великий вчений А. Ейнштейн.

Саме так на перших порах можна захопити дітей навчанням і створити у них деякий, нехай елементарний, об’єм знань. Звичайно, не розважальність під час уроків, а їх привабливість дуже потрібна на початку формування пізнавального інтересу та пізнавальної активності. “Смертний гріх вчителя – бути нудним”, – підмітив філософ Герbart. Цей афоризм влучно визначає розуміння ролі пізнавального інтересу в навчанні як двигуна пізнавальної активності та творчості учнів. Виходячи з того, що образотворче мистецтво є художнім відображенням дійсності в образах, що сприймаються зором, слід детальніше розглянути засоби навчання і виховання через призму образотворчої діяльності як учнів, так і вчителя. Недаремно науковець Б. Я. Яковлев відмічав: “Малювання, яке має “наочний” матеріал і розвиваючий метод, яке діє, основним чином, через посередництво зору, сприяє культурі цього відчуття, тобто його розвитку, витонченості, а тому формально розвиває і покращує пізнавальні сили душі: робить сприймання більш сильним, образи яскравими, уяву дієвою і живою, а тому й пам’ять більш міцною, поняття змістовними, судження вірними... Малювання має широке застосування в школі і в житті, як вміння робити наочним слово і думку.” [13, 45].

Які ж функції здійснюють засоби образотворчого мистецтва в навчально-виховному процесі?

1) Функція емоційного впливу. Зрозуміло, що несподіваність появи зображувальної інформації серед уроку викликає сплеск емоцій, захоплення й подив. І, як правило, той матеріал, сприйняття якого супроводжувалось підвищеною емоційністю, надовго залишається в пам’яті учнів.

2) Функція стимулювання інтересу. Г. І. Щукіна в результаті педагогічних досліджень дійшла висновку, що стимуляція пізнавальних інтересів необхідна, оскільки навчальна діяльність молодших учнів пов’язана не стільки з внутрішнім спонуканням, скільки з подразниками зовнішнього плану [10; 11].

3) Функція розвитку візуальної спостережливості та мимовільної уваги. Зображувальні засоби вчать дітей по-справжньому глибоко “бачити” предмети і явища.

4) Функція полегшення процесу засвоєння знань та конкретизації складних теоретичних положень. Впливаючи на зоровий орган чуття, зображувальна інформація забезпечує завершене формування того чи іншого образу, поняття.

- 5) Функція підтвердження та ілюстрування очевидності та ймовірності предметів чи явищ, що вивчаються.
- 6) Функція лаконічного виділення найбільш характерних ознак і особливостей явищ та предметів. Зображення, особливо схематичні, дають можливість виділити ті ознаки реальних предметів, які є найбільш суттєвими.
- 7) Функція джерела знань та творчого мислення. Часто буває так, що застосування зображень під час уроку замінюють цілу систему складних пояснень, описів.
- 8) Функція зв'язку зображувальної інформації з абстрактним мисленням учнів. Зображення та схеми забезпечують якісне прискорення руху думки від конкретного до абстрактного і навпаки (індуктивність, дедуктивність мислення).

Будь-яка з вищеназваних функцій свідчить про ефективність навчання з опорою на образотворчу діяльність та бажаність такого навчання для природного розвитку дітей. До образотворчих засобів відносяться малюнки дітей, вчителя, репродукції картин, книжкові ілюстрації, різноманітні таблиці (малюнкові та схематичні), педагогічні малюнки, замальовки та намальовані вчителем на класній дошці, на окремому аркуші тощо... В структурі цих засобів для їх дієвості завжди повинні досконало поєднуватись "ізоморфізм і простота" за влучним висловом В. Г. Болтянського [1, 46].

Шкільні предмети розкривають перед учнями реалістичну наукову картину світу. Так, програми початкового навчання орієнтують на всебічне ознайомлення учнів з довкіллям, з природними особливостями. Але під час уроків, особливо природничого та гуманітарного напрямків, у дітей повинні сформуватися елементарні астрономічні, фізичні, ботанічні, зоологічні, географічні поняття та уявлення: про Землю, Сонце, воду, повітря, пори року, рослинний і тваринний світ, форми земної поверхні, водоймища, ліси, луки, поля, сади. Далеко не всі ці предмети, явища та їх зв'язки можуть бути продемонстровані, тому великого значення в процесі навчання набуває показ вчителем зображень, найцінніші з яких – репродукції художніх картин.

Картина – це авторське відчуття світу, яке вчителю самому потрібно зуміти "прочитати" і донести прочитане учням. Педагог може густо наситити картину пізнавальним змістом. Вчителю слід пам'ятати, що за кожною картиною "стоїть" творець, доля і характер конкретної особистості. Саме тому деякі дослідження свідчать, що картини насичені певним екстрасенсорним впливом на глядача. "Дивно, але факт. Багатьом важко зрозуміти, чому кольорова фотографія соняшників коштує кілька доларів в той час, коли відома картина Ван-Гога "Соняшники" оцінюється в 40 мільйонів доларів. Вся суть в енергетиці художньої картини" [5, 10]. Через це важливо, щоб учні зрозуміли художню сутність образів картини, ставлення до них самого художника, отримали естетичне задоволення від розкриття таємниці художнього творіння, а в результаті – відчули задум художника, ідею твору.

Вчителю початкових класів доцільно виготовити власний альбом чи добірку репродукцій картин відомих вітчизняних художників (С. Васильківського, А. Манастирського, М. Рачкова, Т. Шевченка, М. Самокиша, П. Левченка, В. Тропініна, В. Маковського, К. Трутовського, К. Білокур та ін. ...); художників близького та дальнього зарубіжжя; художників авангардистів, модерністів (М. Шагала, А. Матісса, П. Пікассо, Ван-Гога, С. Далі); представників наївного мистецтва (М. Приймаченко та її послідовники); художників попередніх епох (особливо епохи відродження). Така добірка буде безцінною для уроків художньої літератури, природознавства, історії. Та й у дітей згодом виникне бажання створити власні колекції репродукцій, вивчати їх, займатися пошуковою діяльністю. Ще В. О. Сухомлинський зазначав: "Вже в роки навчання в 3-му і особливо 4-му класі хлопчики і дівчатка почали створювати свої маленькі картинні галереї: зберігали репродукції картин. Мене радувало, що вони прагнули роздивлятися картини. Це індивідуальне життя у світі мистецтва незрівнянно цінніше, ніж створення, так званих, "шкільних Третяківок"..." [7, 559].

Добре було б розділити добірку репродукцій на два комплекси: пейзажі і тематичні композиції. Серед пейзажів дітьми молодшого шкільного віку найкраще емоційно та інтелектуально сприймаються твори: "Березовий гай", "Золота осінь", "Свіжий вітер", "Сутінки", "Літній вечір" І. Левітана, "Ніч над Дніпром" А. Куїнджі, "Небесний бій" М. Періха, "Весна" Т. Яблонської, "Сурські пороги на Дніпрі", "На Орелі. Козача гора", "Ранок. Отара в

степу”, “Весна на Україні” С. Васильківського, “Село взимку”, “На Україні” П. Левченка, “Чорне море” І. Айвазовського, “Весняний день” А. Бакшеєва, “Опале листя” І. Бродського, “Крига скресає” С. Герасімова, “Лютнева блакить” І. Грабаря, “Поле маків” К. Моне, “Ранній сніг” В. Поленова, “Зима”, “Дуби”, “Жито” І. Шишкіна, “Кінець зими”, “Зимове сонце” К. Юона, “Перед грозою”, “Біля річки” М. Пимоненка, “Вид на Дніпро” М. Мурашка та ін.

З тематичних картин найбільш цікавими та насиченими пізнавальним змістом для молодших учнів є: “Альонушка”, “Килим-літак” В. Васнецова, “Пряля” В. Тропініна, “Богатир”, “Царівна Волхва”, “Царівна-Лебідь” М. Врубеля, “Хліб” Т. Яблонської, “Оборона Севастополя”, “Оборона Петрограда”, “Майбутні льотчики”, “Підкорювачі космосу” О. Дейнеки, “Маляр” О. Дом’є, “Сім’я” Д. Жилінського, “Олександр Невський” П. Коріна, “Акробатка”, “Танцюристка” В. Лебедєва, “Останній день Помпеї” К. Брюлова, “Збиральниця колосків”, “Жінки у лісі” Ж. Мілле, “Трійка” В. Перова, “Не чекали” І. Рєпіна, “Прибув на канікули”, “Знову двійка” Ф. Решетнікова, “Дівчинка з персиками” В. Серова, “Діти з нашої вулиці” В. Смірнова та ін.

Розгляд під час різних уроків картин відомих художників сприяє розвитку пізнавальної активності та художнього абстрагування учнями від побаченого. Наприклад, вивчаючи природу лісу, можна провести з учнями 3-4 класів уявну подорож або уявний туристичний похід по лісах за картинами І. Шишкіна. Обирається командир походу, помічники, які будуть вести щоденник походу. Визначається час походу: ранній ранок. Перша картина, яку побачать учні – “Лісові далі” з глибокою передачею неосяжності лісових просторів. Рухаючись в глибину лісу, діти зустрічають “Ранок у сосновому лісі”. Спостерігаючи за грою ведмежат, дають їм імена, роблять свої припущення щодо того, чим зацікавився ведмедик, що відвернувся на картині. Уявно ранок переходить у день, і учні помічають “Сосни, освітлені сонцем”, розглядають, милуються їх величчю. Вчитель пропонує змінити напрям руху на північ через “Дубовий гай” і потрапити “У лісі графині Мордвинової” на непомітну доріжку в глиб гушавини. І ось перед “мандрівниками” картина “Бурелом” з непролазними хащами. Обережно рухаючись слід у слід по “Лісовій глушині”, діти дістаються більш світлого лісу (картина “Ліс”) і, зрештою, виходять на галявину, залиту сонцем “Сосновий бір”, де роблять “привал”, щоб ще раз обговорити, узагальнити все побачене. А ось вже й “вечоріє”, з’являється картина “Смеркання. Захід сонця”; уявну мандрівку завершено [3, 349-351].

Не менш цікавою та пізнавальною буде аналогічна форма роботи під час вивчення теми: “Море. Морські глибини”. Збудивши вступною бесідою інтерес до моря, вчитель пропонує здійснити уявну подорож Чорним морем за мариністичними картинами. Діти уявляють пароплав, дають йому назву, обирають капітана, створюють екіпаж та роздають обов’язки. Лунає команда: “Віддати швартові” – і корабель у морі (картина Ф. Захарова “Море”). Перший день, поки що все спокійно... (картина А. Куїнджі “Море”). Учні розглядають красу моря, обмінюються враженнями. В спокійній воді учні з допомогою розповіді вчителя “бачать” і дно з галькою, і морських риб, і дивовижні водорості та корали. “Звечоріло”, а ось і “Вигляд Одеси” І. Айвазовського, морський порт для ночівлі... А на “ранок” – на морі шторм (картина І. Айвазовського “Чорне море”). Учні бачать хвилі, гнів моря, стихію, яку команді треба перемогти (картини І. Айвазовського “Дев’ятий вал”, “Райдуга”) [3, 230-232].

За подібною схемою можна провести надзвичайно пізнавальну уявну “космічну” подорож за картинами космонавта і художника О. Леонова та багато інших. У 3-4 класах, коли учні вже ознайомлені з рядом художників та їх картинами, в яких відображені типові явища та стани природи, доречно застосовувати “художні” екскурсії. Для цього пропонується спеціальні завдання, інструктажі типу: йдемо в природу на пошуки “весни А. Саврасова” (матеріал для пошуку та порівняння картина “Граки прилетіли”), йдемо шукати “шишкінські сосни, освітлені сонцем”, “левітанівську осінь” тощо. Такі творчі завдання навіть під час звичайних прогулянок дають значний пізнавально-емоційний заряд учням, адже в даному випадку вони діють асоціативно, вчать поєднувати реальне явище з художнім образом. Ці асоціації можуть іти і далі, до власного творчого доповнення та переробки образів у дитячій уяві, а потім і на папері.

Під час уроків діти завжди виконують дві групи дій: зовнішні (записи в зошитах, усні відповіді) та внутрішні (осмислення змісту навчальної інформації). Для вчителя важливо через зовнішні дії школярів локалізувати саме внутрішні. Тут доречно буде відмітити такий прийом

навчання, як робота над асоціативними малюнками [5, 11]. Вони являють собою поєднання навчального матеріалу з уявою; абстрагування від теоретичних знань до зображення на папері. Асоціативні малюнки дітей під час уроків, або як творче домашнє завдання, часто краще за словесні відповіді свідчать про глибину та емоційність пізнання предметів, явищ чи законів природи дитиною, а також виражають власне ставлення, власну позицію автора до них.

Часто в розкритті навчальних завдань уроку позитивну роль відіграють вдало підібрані ілюстрації з посібників, дитячих книжок. Адже картинки в книжках – це перші витвори образотворчого мистецтва, з якими знайомляться діти ще в період дошкілля. В країнах ближнього зарубіжжя, в нашій країні добре відомі роботи таких майстрів книжкової графіки, як: В. В. Лебедєв, В. М. Конашевич, Є. І. Чарушин, Є. М. Рачков та ін., – роботи яких увійшли до золотого фонду ілюстрацій до творів дитячої художньої літератури. А про творчість відомої художниці-ілюстратора Тетяни Мавриної навіть створено кольоровий діафільм. Ілюстрації вищезгаданих художників відмічені високою майстерністю та знаннями вікових особливостей дітей. Вони в міру деталізовані, а тому сприймаються цілісно, увага дітей не “роздрібнюється”. Зараз регіональні та обласні видавництва випускають досить велику кількість дитячих ілюстрованих книжок. Позитивним є те, що в більшості ілюстрацій знаходять відображення національні традиції, місцевий український колорит. Художники-ілюстратори “вдягають” героїв казок у народні костюми, зображають рідну дітям природу. Відбір ілюстрацій до уроків читання, письма, зв’язного мовлення, ознайомлення з природою вимагає від вчителя вдумливого підходу. Наведемо кілька порад:

- 1) Зміст ілюстрацій має бути зрозумілим і цікавим для дітей.
- 2) В ілюстраціях з допомогою таких виражальних засобів як лінія, колір, тон мають бути передані головні образи та характери героїв (добрий, злий), певний настрій (веселий, сумний) або прослідковуватися сюжетна лінія.
- 3) Зображення мають бути лаконічні, чіткі, не захаращені надлишком деталей.

Як же відбувається процес ознайомлення дітей з ілюстрацією? Спочатку слід викликати в учнів емоційний відгук на малюнок художника і прислухатися до їх реакції. Процес розгляду ілюстрації слід вести цілеспрямовано: від цілого до часткового, пам’ятаючи, яка саме мета переслідується, на чому слід акцентувати увагу дітей.

Прекрасним засобом образотворчого мистецтва для вчителя початкових класів є і звичайні дитячі малюнки. Адже діти легко сприймають, розуміють та читають мову образів, ліній, кольорів у малюнках своїх однолітків. Дуже добре вкраплювати такі зображення для створення настрою на уроці. Наприклад, такі малюнки можуть перетворити кабінет на “ліс із добрими звірами” (для уроків читання, ознайомлення з навколишнім світом); відчуті атмосферу подій тієї чи іншої казки (для уроків зв’язного мовлення), уявно потрапити в минулі століття (для уроків історії). Взагалі, до будь-якого уроку можна створювати імпровізовані виставки малюнків у класі. Тоді саме приміщення надихається пізнавально-емоційною атмосферою. Поряд з дитячими малюнками добре було б виготовити альбом власних малюнків вчителя чи зібрати зображення за такою тематикою:

- а) квіти та різні види дерев (береза, сосна, клен, горобина, липа, ялина, дуб та ін.);
- б) звірі (дикі та свійські) в стані спокою та в русі;
- в) птахи (дикі та свійські) в стані спокою та під час польоту;
- г) комахи;
- д) постать людини (дорослого і дитини) в різних ракурсах та під час виконання різноманітних трудових та спортивних рухів;
- е) будівлі та транспорт;
- є) речі побуту та інтер’єру;
- ж) різноманітні пейзажі з зображеннями різних пір року, різного часу доби;
- з) ілюстрації до казок.

Добре, якщо такий малюнковий фонд буде вміщувати зображення як реалістичні, так і декоративно стилізовані, з використанням українських візерунків, орнаментів, символів, кольорових поєднань.

Використання малюнків з малюнкового фонду вчителя є необхідним під час проведення уроків зв’язного мовлення. Наприклад, учні розглядають малюнок про дітей, які заблукали в лісі. Завдання полягає в тому, щоб дати влучну назву композиції. Виникають перші пропозиції:

“В лісі”, “По гриби”, “Восени”, “Діти злякались”, “Діти заблукали” ... Вчитель пропонує уважніше розглянути зміст малюнка та підводить учнів до аналітико-узагальнюючої бесіди:

- Якщо назвемо малюнок “По гриби”, про що тоді треба розповідати?
- Що діти пішли по гриби. Набрали повні кошики...
- І радіють цьому, – підхоплює вчитель. – А хіба це є на малюнку?
- Ні, в дітей повні кошики в руках, але вони не радіють. Навпаки, вони перелякані.
- Притискаються до берізки. А хлопчик втягнув голову в плечі, очі від страху круглі...
- Чого ж діти перелякалися?
- Так, вони заблукали. Немає навкруги нікого. Дівчина гукає – може, хтось обізветься?...

Ось так, детально аналізуючи зображення з’являється не тільки назва “Заблукали”, а й ціла зв’язна розповідь за сюжетом [3, 126].

А можна, знову ж таки, під час уроку зв’язного мовлення запропонувати одному учневі здійснити точний, деталізований словесний опис малюнка. Клас слухає опис із заплющеними очима. По-справжньому малюнок бачить тільки учень-оповідач. Вкінці діти розплющують очі і, вперше розглядаючи малюнок, порівнюють його з описом; наголошують на тому, що було залишене поза увагою в розповіді оповідача. Такий прийом роботи з зображеннями розвиває як мовленнєві вміння, так і вміння не просто споглядати, а “бачити”.

Цікавим зображувальним засобом можна назвати і синхронне моделювання на площині паперу [5, 12], коли розповідь вчителя під час уроку супроводжується схематичним та стилізованим моделюванням (малюванням) графічних образів, символів на дошці, а учнями у зошитах. Причому такі дії є природними (на відміну від традиційної учнівської пози – сидіння за партою із складеними руками) і абсолютно не заважають науковій стороні питання. Адже і у дорослих людей під час відвідування різноманітних зборів, засідань, лекцій, часто рука, що тримає ручку, сама несвідомо тягнеться до аркуша паперу і наносить схематичні зображення, начерки. То чому б не включити цю діяльність у процес засвоєння навчальної інформації учнями на уроці? Заслугує на увагу ідея створення школярами малюнкових символів уроків, де усі зображення стисло, але гармонійно виражають загальну тему уроку [5, 12]. Такі зображувальні прийоми сприяють виробленню пізнавального інтересу у дітей до наукової інформації.

Кілька слів про такий засіб навчання, як зображення на класній дошці. Ще й досі в школах класна дошка не рідко сприймається як просторе місце для запису завдань. Проте педагогічний малюнок на дошці – це, перш за все, швидке безсловесне уточнення та роз’яснення, тому, при розумному підході, класна дошка здатна значно допомогти вчителю на уроці, посилити вплив вербальної інформації. Під час такого унаочнення нового матеріалу в класі часто лунають вигуки подиву, захоплення, що свідчить про пізнавальну важливість цієї роботи та особливу емоційну атмосферу на уроці.

Основна ж вимога до педагогічного малюнка, як і основна його характеристика – це лаконічність зображення, простота і послідовність. Скупими засобами графічної мови вчитель дає можливість учням зрозуміти і уявити те, про що йдеться на уроці. Малюнок з’являється на дошці послідовно, що сприяє яскравішому виділенню індивідуальних структурних рис об’єкта вивчення. Штрих за штрихом, лінія за лінією, одночасно з розповіддю виникає він на дошці і втілює в собі узагальнений зоровий образ об’єкту, що фіксується свідомістю учнів. Малюнки на класній дошці ілюструють найголовніші ідеї уроку, уникаючи випадкового і другорядного. Така простота і лаконічність зображень викликані передусім необхідністю швидкого виконання малюнків (1-3 хв.). Слід пам’ятати, що і дошка, і крейда вимагають наявності певних навичок. Наприклад, створюючи зображення, слід час від часу відходити від дошки і дивитися на них з деякої відстані, інакше можна отримати зображення дуже дрібні, які важко роздивитися учням, або спотворені, що перетворить інформацію на порожню розвагу.

Наведемо ряд прикладів таких зображень на дошці. Так, на уроках читання, зв’язного мовлення можна запропонувати учням або виконати самому малюнок-схему казки від початку і до кінця, використовуючи стилізовані зображення та стрілочки. За поданою схемою потрібно відгадати назву казки та розповісти її сюжет. Надалі можна ускладнювати таку діяльність: за малюнком-схемою початку казки домалювати і розповісти її продовження та кінець; в одній схемі поєднати сюжетні лінії кількох казок, а потім розповісти їх як одну тощо...

На уроках письма, математики варто застосовувати прийом розгадування прихованих під малюнками букв, цифр. Наприклад, композиція “Лебеді на хвилях гойдаються”, насправді може складатися з “прихованих” двійок (лебеді) та великих і малих букв “л” (хвилі); малюнок же ялинок насправді може бути створений з одних лише одиниць; деталі композиції “Комахи” при більш детальному розгляді перетворюються на букви “д” і “з” (бджілки), на букву “ж” (жуки, павуки) та на цифри “6” (метелики) у дзеркальному відображенні.

Під час засвоєння учнями на уроках математики перших геометричних понять, понять про симетрію вчителю також варто вийти зі сфери абстракцій у світ образотворчих засобів. Помилуватися проявами симетрії, співрозмірності в архітектурі, декоративно-ужитковому мистецтві. Взагалі зразки декоративно-прикладного мистецтва є чудовими засобами для уроків в початкових класах. Бажано демонструвати справжні вироби художньої промисловості (зразки тканин, хустки, посуд), вироби художніх промислів (глиняні та дерев'яні іграшки, скриньки, зразки писанок і мальованок, зразки петриківського, косівського, городецького, хохломського розпису по дереву та металу). Великий пізнавальний інтерес у дітей викликає застосування на уроках зразків рукоділля (рушники та сорочки, оздоблені вишивками, плетене мереживо, вироби з соломки та рогози, берестяні вироби, прикрашені різьбою або інкрустацією вироби з дерева). Застосовуючи такі засоби мистецтва, уроки вивчення рідного краю та народознавства можна перетворити на яскраве і цікаве дійство. Наприклад, на урок по темі “Бабусина хустинка” вчителька може зайти до класу у великій квітчастій хустці на плечах, влаштувати барвисте віяло з хусток на дошці.

Усі вище запропоновані засоби, прийоми значно поживляють роботу на уроках, роблять уроки привабливішими і, що важливо, несуть в собі інтелектуальне забарвлення.

Засоби образотворчого мистецтва просто необхідно більш повно і навантажено застосовувати в роботі з учнями молодшого шкільного віку. У зіставленні наукової інформації з яскравістю і виразністю засобів художнього мистецтва з'являється глибина сприйняття світобудови, стимулюється стійкий пізнавальний інтерес, розвивається пізнавальна активність учнів, яка штовхає їх до дослідно-пошукової діяльності та до найвищої форми діяльності – творчості.

Отже, виховуючо-розвиваюча дія засобів образотворчого мистецтва полягає у здатності загострювати та підносити в людині все: почуття, погляди, думки, переконання, інтереси, бажання і потреби, творчість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болтянский В. Г. Формула наглядности – изоморфизм плюс простота. // Советская педагогика. № 5, 1970. – С. 46–60.
2. Дем'янюк О. Н. Методика художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітньої школи: Навч.-метод. посібник для студентів вищих навчальних закладів і вчителів шкіл. – К.: ІЗМН, 1996. – 56 с.
3. Джола Д. М., Щербо А. Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів: Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 392 с.
4. Морозова Н. Г. Учителю о познавательном интересе. – М.: Знание, 1979. – 48 с.
5. Пальчевський С. С. Роль образотворчого мистецтва в авторській навчальній системі хетвод. В зб. Оновлення змісту, методів та організаційних форм художньо-естетичного виховання учнівської та студентської молоді. Наукові записки Рівненського педінституту. Випуск 3. – Рівне: РДП, 1998. – С. 10-13.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти томах. Т. 5. Статті. – К.: Рад. школа, 1977. – 639 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти томах. Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – К.: Рад. школа, 1977. – 670 с.
8. Черник Е. С. Наглядность в работе учителя физической культуры: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 128 с.
9. Шамова Т. И. Активизация учения школьников. – М.: Педагогика, 1982. – 208 с.
10. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: Учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1979. – 160 с.

11. Щукина Г. И. Проблема познавательного интереса в педагогике. – М.: Педагогика, 1971. – 352 с.
12. Щукина Г. И. Формирование познавательных интересов учащихся в процессе обучения (в восьмилетней школе). – М.: Гос. учеб.-педагог. изд-во министр. просвещения РСФСР, 1962. – 230 с.
13. Яковлев Б. Я. Рисование как общеобразовательный предмет. – М.: Просвещение, 1986.
Одержано редакцією 05.04.2001

УДК: 372.3

Л. В. ТЕРЕШКО

ПРОБЛЕМА МОВЛЕННЄВОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розвиток мовлення дитини-дошкільника є досить актуальною проблемою і набуває сьогодні особливого значення у зв'язку з тим, що сучасні підходи до формування особистості потребують відкрити простір для її самовираження, саморозвитку і самовдосконалення. Стандарт дошкільної освіти визначає важливі і досить складні завдання мовленнєвого розвитку: оволодіння звуковимовою, збагачення, уточнення і активізацію словника, формування граматичної будови мови, розвиток діалогічного і зв'язного мовлення, виховання мовної культури тощо. Важливе місце відводиться формуванню мовної активності, з розвитком якої відбувається розвиток психічних процесів, інтелекту, загальний розвиток особистості.

Проблема мовленнєвої активності є предметом досліджень вчених різних галузей науки: психології, педагогіки, психолінгвістики, вікової і педагогічної психології і розглядається з різних точок зору. Л. С. Виготський [1], О. В. Запорожець [8] розглядають її з точки зору співвідношення мовлення і діяльності О. М. Леонтьєв [6], Н. О. Менчинська, Г. С. Костюк [4] мовленнєву активність розглядають як індикатор і фактор розвитку особистості дитини, її потреб, інтересів у "зоні найближчого розвитку". Психологічні дослідження М. Г. Леушиної, С. Л. Рубінштейна доводять залежність мовленнєвої активності від рівня розвитку зв'язного мовлення.

Різні сторони психології мовлення та мовленнєвої діяльності розкриті у фундаментальній праці Л. С. Виготського "Мислення і мова" [1]. Вивчаючи процес формування внутрішнього мовлення дитини, він розкрив психологічну природу мовленнєвих функцій. Первинною формою, на його думку, є голосне мовлення, яким дитина супроводжує свої дії. Всередині зароджується нова мовна функція – організації і регуляції дій і мислення. Поступово мовлення набуває згорнутого характеру і переходить у внутрішній план. Змінюються і його функції. На кінець дошкільного дитинства центральним якісним новоутворенням психічного розвитку дитини є поява плануючої і контролюючої мовних функцій.

Л. С. Виготський виступає з критикою відомої теорії "еґоцентричного мовлення" Ж. Піаже. На основі експериментальних матеріалів він довів, що дитяче мовлення з перших своїх проявів є соціальним і існує як засіб спілкування з іншими людьми. Еґоцентричному мовленню він відводить вторинну роль. Воно не зникає, а переходить у внутрішнє мовлення.

С. Л. Рубінштейн, у статті "Мовлення" розкриває психологічне розуміння мовних функцій: комунікативної, сигніфікативної, функції вираження та емоційного впливу. На його думку, педагогам слід звертати особливу увагу на розвиток функції емоційного впливу та вираження, оскільки вони є основою спілкування.

Психологічні дослідження доводять, що у дошкільному дитинстві вікові етапи характеризуються складними, динамічними, а іноді суперечливими взаємовідношеннями між мислительними, перцептивними і мовленнєвими процесами. Психічні процеси і можливості дітей дошкільного віку досить рухливі, а під впливом навчання рівні пізнавальної діяльності і мовленнєвої активності вдосконалюються. Якраз цілеспрямоване навчання веде до їх істотних змін.

У своїх дослідженнях, М. І. Вовчик-Блакитна, Г. І. Мінська, А. Г. Рузьська, З. М. Богуславська показують, що спеціальна організація орієнтовно-дослідницької діяльності дітей значно прискорює утворення диференціювань, узагальнень та понять. Дії з об'єктами

ЗМІСТ

Переднє слово	3
Поніманська Т. І. Гуманізм і виховання (Філософсько-педагогічний аспект)	4
Киричук О. В. Духовно-катарсична активність виховання як показник ефективності педагогічної системи освітнього закладу	8
Дем'янюк Т. Д. Формування духовної культури учнівської молоді в системі шкільної освіти і виховання	14
Бех І. Д. Сучасна парадигма виховання в умовах позашкільного закладу	17
Тимощук Н. С. Вихователь і вихованець в умовах особистісно орієнтованих виховних технологій	19
Петренко В. В. Впровадження інноваційних технологій національно-патріотичного виховання учнів у сучасній школі: психодіагностичний аспект	26
Дацун О. В. Шляхи впровадження національного виховання у навчальний процес вищих медичних навчальних закладів I-II рівнів акредитації	31
Рабченюк Т. С. Педагогічне керівництво розвитком учнівського самоврядування	34
Березяк І. І. Самовдосконалення як важливий фактор формування особистості підлітка	40
Рощенко А. М. Адаптація студентів-першокурсників до навчання і виховання в закладах освіти	45
Середович В. В. Розвиток пізнавальної активності учнів початкових класів засобами образотворчого мистецтва	52
Терешко Л. В. Проблема мовленнєвої активності дітей дошкільного віку у процесі пізнавальної діяльності	59
Науменко Р. А. Інноваційні процеси у позашкільному закладі відповідно до Закону України “Про позашкільну освіту”	62
Первушевська І. О. Організаційно-педагогічні умови інноваційної діяльності в позашкільному закладі нового типу	64
Жевага С. І. Спільна діяльність сім'ї та школи з фізичного виховання підлітків	70
Черній А. Л. Перспективні форми і методи вдосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів	74
Павелків О. М. Формування інтересу старшокласників до професій як психолого-педагогічна проблема	77
Романчук В. А. Сучасні проблеми підготовки старшокласників до вибору майбутньої професії	82
Гриценко Л. О. Формування національно-духовної культури студентів при вивченні народних художніх ремесел	85
Федорченко Т. Є. Формування духовної культури неповнолітніх – провідний первентивний фактор в освітньо-виховному процесі	89
Дупак Н. В. До проблеми підготовки вчителів праці	94
Титаренко В. П., Чорнусь Т. М. Національно-культурні традиції плетіння у навчально-виховному процесі майбутніх вчителів	99
Цвірова Т. Д. Формування творчої особистості у клубі по роботі з дітьми та дорослими “Ровесник”	103
Янцур М. С. Особливості профорієнтаційної роботи з учнями у міжшкільному навчально-виробничому комбінаті	106
Карпенчук С. Г. Сутність педагогічної технології	112
Петренко О. Б. Творче використання досвіду В.Сухомлинського в сучасній сімейно-родинній і шкільній практиці	118
Наумчук Г. І. Основні завдання та зміст національного виховання дітей в сім'ї	125
Тюска В. Б. З історії розвитку клубної діяльності: педагогічний контекст	127
Бричок С. В. Специфіка виховного процесу у церковнопарафіяльній школі: екскурс в історію	133
Дичківська І. М. Взаємодія індивідуально-особистісного та соціально-релевантного у педагогіці общинності	136
Козяр М. М. Вплив міжпредметних зв'язків вищої математики, обчислювальної	141

техніки на засвоєння студентами знань з інженерної та машинної графіки	
Дем'янюк Т. Д. Модифікація змісту, форм і методів позашкільної освіти в умовах дослідно-експериментальної роботи	144
Белова С. А. Інноваційні технології ХХ ст. та антропософська педагогіка Р.Штейнера . .	148
Сойчук Р. Л. Диференціація навчального процесу у британських об'єднаних школах . . .	152
Новак О. В. Педагогічні умови засвоєння підлітками народних традицій, звичаїв, обрядів у процесі позаурочної діяльності	157
Тюльпа Т. М. Соціально-політичні передумови розвитку естетичного виховання школярів України в 1917-1920 рр.	161
Пальчевський С. С. Методи інтенсивного вивчення іноземних мов І. Ю. Шехтера і Г. О. Китайгородської	164
Відомості про авторів	169

Наукове видання

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 17

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.
Редактор Дем'янюк Т. Д.
Технічний редактор Курченко Н. Б.
Комп'ютерна верстка Бондар А. М.

Здано до набору 10.06.2001 р. Підписано до друку 29.06.2001 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 21,038. Обл. вид. арк. 21,652. Замовлення № Тираж 100.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 17. — Рівне: РДГУ, 2001. — 173 с.

ISBN 966 — 7281 — 06 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 378

ББК 74.20